ISSN 1392-1630

URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA 1996, Nr. 1(21)
Town Planning and Architecture
Урбанистика и архитектура

INTEGRUOTAS ARCHITEKTŪRINĖS APLINKOS MASTELIS IR JO IŠRAIŠKOS TRANSFORMAVIMAS

R.A.Dineika

Architektūros poveikį nuspėti pagal sąlygines projekcijas arba modelius galime tik intuityviai, remdamiesi profesine patirtimi. Akivaizdu, kad architekto praktiko sugebėjimas mintyse sukurti psichologinio poveikio priemonių programą ir realiai prognozuoti architektūros suvokimo pobūdį natūroje turi lemiamą reikšmę. Todėl architektūros suvokimo mechanizmo analizė kad ir atskirais, sutartinai išskirtais aspektais, yra aktuali.

Architektūrinio sprendimo scenarijų architektas profesionalas kuria ne vien vedamas intuicijos. Jis nesąmoningai ar sąmoningai vadovaujasi tam tikru teoriniu pagrindu. Todėl taip svarbu architektūros reiškinius teoriškai įprasminti. O pats įprasminimo procesas turi ir grįžtamąjį ryšį (architektūrinė PRAKTIKA - TEORIJA - architektūrinė PRAKTIKA).

Architektūros poveikio žmogui priemonės (ir sprendimo galimybės) - įvairialypės. Tačiau suabsoliutinkime ARCHITEKTŪRINIO MASTELIO kategoriją.

SENO ir NAUJO APSTATYMO formų suderinimas - tai ir mastelių suderamumo (teigiame - nebūtinai suderinimo) problema. Lietuvos miestai ir miesteliai, kaip taisyklė, vystėsi palaipsniui. Jų erdvinė sandara kristalizavosi pasipildydama naujais aikščių, gatvių apstatymo elementais. Ir šiandien tiek senamiesčių zonose, tiek naujuose miestų rajonuose, atrodytų, jau susiformavęs apstatymas būna papildomas, sutankinamas.

Architektūrinį PASTATO mastelį priimta apibūdinti kaip "stambų", "smulkų", "artimą žmogui", "dvigubą" (L.Kirilova) etc. Šio straipsnio autorius, nagrinėdamas įvairius architektūrinio mastelio išraiškos aspektus, teoriškai išplėtė architektūrinio mastelio, kaip kompozicijos kategorijos, suvokimo sritį: iškelta teorinė prielaida - nuostata, kad visai skirtingi architektūrinio mastelio elementai vizualiai gali sukurti integruotą architektūrinio mastelio išraišką. Tai - "nenusakomas" mastelis, kai skirtingos mastelių skalės elementai, jų deriniai kompoziciškai jungiasi į organišką visumą. Šis integracijos proceso vyksmas priklauso ir nuo elementų dydžio, jų formos, išsidėstymo tankio, atstumo tarp skirtingo pobūdžio elementų. Skirtingų charakteristikų elementai ar jų grupės, susijungdamos kaip tam tikra virtuali forma, turi patekti į kitos formos poveikio lauką. Antraip - skirtingo charakterio sudalinimų sistemos ar atskiri ženklai ir liks "atskirai stovinčiomis" sistemomis (žr. 1 pav.). O kompoziciškai susijungusį - integruotą, "nenusakomą mastelį" įvardinkime SUDĖTINGU.

Manau, jog svarbu suvokti ir įvertinti sudėtingo - integruoto mastelio susidarymo, jo išraiškos fenomeną. Šių dienų architektui juk taip paprasta apsiriboti "vieningu", "artimu žmogui" pastato architektūriniu masteliu, tuo pat metu susiaurinant sprendimo išraiš-

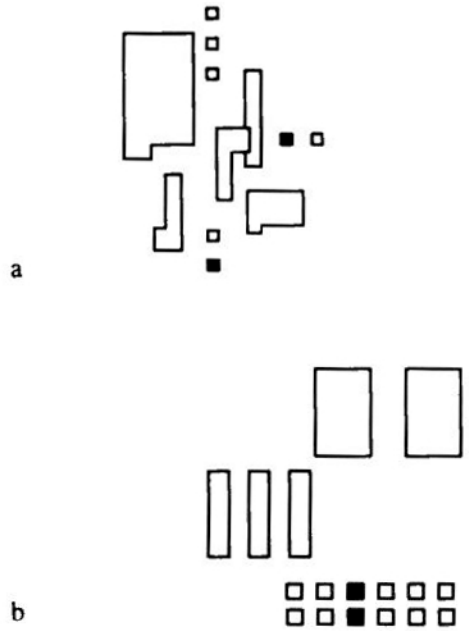

1 pav. Integruoto mastelio susidarymo pavyzdys: a) skirtingos mastelių skalės elementai (skirtingo mastelio išraiškos ženklai) sukuria integruoto (sudėtingo) mastelio išraišką; b) skirtingos mastelio išraiškos elementų grupės išlaiko savo skirtingo mastelio zonų "autonomiją"

kos galimybes, atsisakant polifonijos... O integruoto - sudėtingo mastelio fenomenas egzistuoja nuo seniausių laikų, nors kaip reiškinys ir nebuvo įvardintas. Kiek poezijos "skirtingo mastelio" figūrų (detalių!) derinyje senovės Egipte... Masyvi aklina plokštuma, dengta nepaprastai švelniu figūrėlių - rašmenų audiniu, ryškiai šešėliuotu kontūru atskirtos didelės goreljefinės figūros...

Nepaprastai akivaizdus skirtingo mastelio elementų (formų) integracijos pavyzdys - kai kurie gotikinės architektūros šedevrai ("didelės" formos arkose sudalinimų - dydžių - proporcijų polifonija papildoma mažesnių, mažų arkų kompoziciškai įteisintu "rinkiniu").

Šį teiginį akivaizdžiai iliustruoja ir Šv. Onos bažnyčios fasado sandara. Stebėdami pagrindinio fasado architektūrinių formų kompozicinę samplaiką, fiksuojame visiškai skirtingos mastelio skalės elementų (sąlyginių mastelio išraiškos ženklų) sąveiką. Tai konstatuojame, gretindami visiškai skirtingo dydžio ir proporcijų arkos formos angas bei nišas. Natūroje - apie tai negalvojame. Šie skirtingo santykio su visuma (tai yra, skirtingų mastelių išraišką lemiantys) elementai sukuria vienareikšmiai nenusakomą, SUDĖTINGĄ architektūrinį mastelį. Jis žavus ir tuo, kad fasado kompozicinė schema neatpažįstama "iš karto", įdomi žmogui, informatyvi. Skirtingų mastelių principą naudojo ir dailininkas M.Šagalas, naudodamas paveiksle skirtingo mastelio žmogaus figūras (žr. 2 pav.).

Sąmoningas ar intuityvus sudėtingo - integruoto architektūrinio mastelio įvedimas, mano nuomone, yra viena iš prielaidų stipriai, aštriai kompozicijai sukurti.

Ar galime architektūrinio mastelio sampratą taikyti ir ARCHITEKTŪRINEI APLINKAI su daugeliu objektų (aplinkos elementų)? Pamatykime ištisą urbanizuotą zoną kaip skirtingų (skirtingo mastelio) elementų kompoziciją, išdėstytą erdvėje. Kiekviena architektūrinė forma (pastatas) vizualiai suvokiama konkrečioje aplinkoje. Kaip pastato dalių, detalių santykis su didžiąja pastato forma nusako - išreiškia pastato architektūrinį mastelį, taip ir architektūrinės aplinkos elementai - tūriai erdvėje su savo skirtingomis sudalinimų sistemomis tam tikrą tarpusavio santykį (3 pav.).

Išskirtini trys integruoto - sudėtingo architektūrinio mastelio suvokimo lygiai:

1) plokštumos (paviršiaus) skirtingo mastelio zonų kompozicinė sąveika - plokštumos (paviršiaus) integruoto mastelio reiškinys;

2) objekto dalių - skirtingo mastelio paviršių kompozicinė sąveika erdvinėje sandaroje - objekto integruoto mastelio reiškinys;

3) atskirai (ar šalia) stovinčių erdvėje skirtingo architektūrinio mastelio objektų bei erdvę formuojančių elementų kompozicinė sąveika - aplinkos (ar jos zonos) integruoto architektūrinio mastelio reiškinys.

2 pav. M.Šagalo "Žaliasis smuikininkas". Mažos (smulkaus mastelio") žmonių figūrėlės vizualiai "išdidina" smuikininko figūrą (mastelio išraiškos transformavimo efektas)

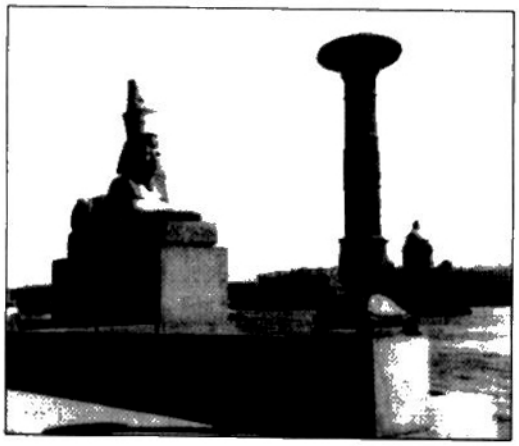

3 pav. Nevos upės krantinė Sankt Peterburge (A.Dineikos nuotr.). Isakijaus soboro kupolas, kaip skulptūros pirmajame plane "detalė". Aplinkos integruoto mastelio fenomenas

Deklaruojama integruoto (sudėtingo) aplinkos architektūrinio mastelio nuostata: iš tam tikrų stebėjimo taškų aplinkos visuma (konkrečiame perspektyvos kadre) gali pasireikšti integruoto (nevienareikšmio, sudėtingo, bet kompoziciškai harmoningo) aplinkos architektūrinio mastelio susidarymo fenomenu.

Aplinkos suvokimo pobūdžiui turi įtakos (ar lemia), be abejo, perspektyvos kadras iš konkretaus stebėjimo taško ir tam tikri perspektyvos suvokimo dėsningumai. Juk net tapatūs plokštumų sudalinimai kitų objektų plokštumoms tolstant atitinkamai susmulkėja. Taip, tam tikra prasme gali įvykti ir aplinkos mastelių skalės išplėtimas (stambesnių - smulkesnių sudalinimų santykiu). Fotografija fiksuoja šių plokštumų, išdėstytų erdvėje, projekciją (plokštumoje). Žmogaus erdvinis regėjimas eliminuoja tokios sudalinimų tinklelių projekcijos įspūdį - "ten toks pat namas, tik jis yra toli"... Tačiau sąmonę, pasąmonę, manau, veikia erdvėje išdėstytų, patenkančių į regėjimo lauką sudalinimų (akies fiksuojama) "projekcija".

Bet kurioje urbanizuotoje, ypač senamiesčio zonoje didelę reikšmę turi atskirų pastatų architektūrinių mastelių derinys, arba - skirtingo mastelio architektūros planų sąveika. Čia rasime ir "nesuderintų mastelių" pastatų ir - jų puikios darnos bendroje kompozicijoje pavyzdžių. Ši objektų - aplinkos elementų visuma - kompozicija, vizualiai integruodamasi, gali (nors nebūtinai) sukurti reiškinį, kurį įvardiname INTEGRUOTU APLINKOS MASTELIU. Ši kompozicijos kategorija nusako ir tam tikrą ansambliškumo pobūdį, arba lemia ansamblio statusą. Geras pavyzdys - Šv. Onos ir Bernardinų vienuolyno bažnyčių ansamblis.

Sutartinai išskirkime keletą aplinkos erdvinės sandaros tipų ar kompozicijos sprendimo būdų tam tikram efektui gauti nagrinėjamu aspektu. Tam tikslui urbanizuotą zoną pamatykime kaip kompoziciją, po kurią vaikštome. Ir pradžioje atkreipkime dėmesį į HORIZONTALIĄ PLOKŠTUMĄ prieš pastatą ar jų kompleksą. Ši artimoji pastato aplinka gali ir turėtų tapti pastato kompozicijos dalimi. Ji kaip "penktasis" pastato fasadas gali būti kuriama tiek kontrasto principu (ir formos, ir medžiagos požiūriu), tiek ir pagal fasado formų pobūdį ar faktūrą. Tai būtų pirmasis, elementariausias "bendro" aplinkos mastelio kūrimo precedentas.

Į tolį besitęsiančią erdvę ar Formą - architektūrinį Kūną, užimančius visą perspektyvos kadrą, įvardinkime BERIBE FORMA. Ši savita kompozicijos kategorija (antikategorija) galėtų iliustruoti ir integruoto aplinkos mastelio fenomeną. Tarp kitko, žinome dar iš studijų laikų proporcijų reikšmę, jau žinome, kad ne visada jos lemia kompozicijos įtaigą, kartais ir nieko nelemia... O Jūra - visus veikia, nors tai "tik" beribės (neapribotos) erdvės iliustracija... o platus Upės veidrodinis paviršius kompoziciškai jungia, atrodytų, išdrabstyto krantinės apstatymo panoramą. Šie pavyzdžiai lyg ir ne iš architektūros suvokimo srities leidžia akivaizdžiau įvertinti skirtingų erdvėje išdėstytų formų poveikį integracijos su aplinka aspektu.

Architektūrinis Kūnas, besitęsiantis kaip "beribė" Forma, taip pat sąlygoja, TRANSFORMUOJA aplinkos suvokimo išraišką. Šiuo atveju lemiamą reikšmę turi Formos absoliutus dydis, Formos išraiška konkrečiame perspektyvos kadre.

Kalbėdami apie sąlygas integruotai aplinkos išraiškai sukurti, nagrinėdami integruoto aplinkos mastelio išraiškos susidarymo aspektus, jau panaudojom terminą "transformacija". Architektūrinės aplinkos integruotas mastelis - jo išraiškos transformacija įgyvendinama tokiuose lygiuose:

1) erdvinės sandaros lygyje erdvinė kompozicija atnaujinama naujai įvedamais tūriais, kurie pakeičia buvusią integruoto aplinkos mastelio išraišką;

2) atskiro objekto - urbanizuotos aplinkos elemento lygyje naujas objektas - Forma su tendencingai traktuotu architektūriniu masteliu pakeičia buvusią integruoto aplinkos mastelio išraišką.

Tūrinė "intervencija" į aplinką, keičiant aplinkos integruotą mastelį, efektyviausiai įgyvendinama įvedant PIRMOJO PLANO stambaus mastelio Formą. Skirtingų mastelių santykis perspektyvoje dar sustiprinamas. Minėto erdvinės sandaros emocionalaus "įgarsinimo" priemonė - perspektyvos KADRAVIMAS PRO ANGĄ pirmojo plano tūryje. Šiuo atveju mus (ir fotografus!) nesąmoningai paperka mastelių kontrastas. Juk pirmojo plano Forma, "įeidama" į perspektyvos kadrą, yra ypatingai stambaus mastelio santykyje su apstatymo plotu tolumoje. Ten, vizualiai "susmulkėjant" sudalinimams, perspektyvoje gaunamas maksimalus kontrastas. Tolstančių plokštumų sudalinimų "sutankėjimas" sukuria (jei tai tapačios formos) nors ir kiek elementarią, bet vis dėlto tam tikrą polifoniją perspektyvos kadre.

Gal kiek mažiau išraiškingas sprendimo galimybes iliustruoja ir APSTATYMO FRONTO PROFILIAVIMAS. Toldamos erdvėje didžiosios Formos

plokštumos tokiu pat būdu (santykinai - projekcijoje "į plokštumą"), kaip minėta, kuria sudalinimų sistemos sutankėjimo efektą.

Čia pateiktuose pavyzdžiuose architektūrinės aplinkos integruotos mastelio išraiškos transformavimo aspektai buvo nagrinėjami erdvinio aplinkos formavimo lygyje.

Kiekvienas architektūrinėje aplinkoje naujai "atsirandantis" objektas - architektūrinė Forma esamą apstatymą arba deramai papildo, arba transformuoja, net iš esmės pakeičia buvusią aplinkos išraišką.

Miestuose, miesteliuose yra daug "pilkų", kompoziciškai neišraiškingų apstatymo zonų. Jei naujai projektuojamą pastatą suvoksime kaip erdvinės aplinkos kompozicinį ELEMENTĄ, tai kursime ir specifinį naujos architektūrinės Formos mastelį. Jei norime pakeisti aplinkos suvokimo išraišką! Kursime mastelio išraišką, kuri natūroje kompoziciškai praturtintų, transformuotų aplinkos integruoto mastelio išraišką.

Viena prielaidų sukurti kompoziciškai raiškų, įdomų integruotą aplinkos mastelį atnaujinant urbanizuotą zoną, matyt, yra tikslingai tendencingas įvairaus mastelio aplinkos elementų, jų derinių įvedimas.

Grįžtant prie atskiro pastato architektūrinio mastelio išraiškos transformavimo, jį galima apibūdinti kaip "įprastų" kompozicijos elementų, pastato elementų įprastos išraiškos perfrazavimą, jų tarpusavio santykio tendencingą pakeitimą. Ši koncepcija realizuojama atsižvelgiant į FORMOS absoliutų dydį, jos padėtį erdvinėje struktūroje. Mastelio išraiška transformuojama:

1) erdvinės sandaros, tūrinio sprendimo traktuote, sukuriant nestereotipinę mastelio išraišką, keičiančią tūrių kompoziciją;

2) paviršiaus medžiagų, jų derinių specifika, keičiant tūrių, plokštumų, detalių (ar jų visumos) santykį;

3) pakeistu, neįprastu architektūrinių detalių santykiu (su didžiąja Forma), architektūrinės paviršiaus struktūros specifika, nestereotipiniu Formos paviršių sudalinimu.

Žinome pavyzdžių, kur nauji pastatai, gerai pritapę esamo apstatymo zonose, charakterizuotini būtent tendencingai transformuota architektūrinio mastelio išraiška. O tai lėmė ir aplinkos objektų visumos suderinto, integruoto mastelio išraišką.

Šiaulių televizorių gamyklos sporto salė (autorius - arch. A.Dineika) traktuota kaip skulptūrinis tūris gamyklinių vieno aukšto pastatų fone. Šiuo atveju Formai tam tikrą monumentalumą suteikia tendencingas architektūrinio mastelio traktavimas (4 pav.).

Straipsnyje išdėstytos teorinės nuostatos, analizuojant architektūrinės aplinkos mastelių integracijos aspektus, leidžia realiau prognozuoti naujo aplinkos elemento - architektūrinio objekto poveikį natūroje. Aplinkos suvokimą lemia skirtingų architektūrinės kompozicijos (architektūrinės išraiškos) karkasų sąveika. Jų kompozicinė sąveika, kaip taisyklė, turi didesnę reikšmę nei atskirų objektų (lokali) architektūrinė išraiška. Būtent todėl naujo projektuojamo ob-

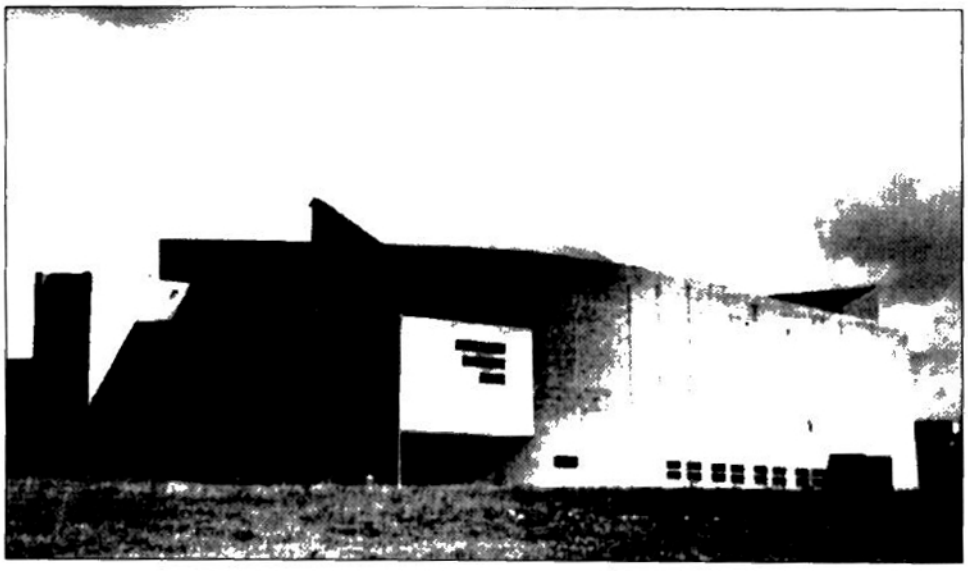

4 pav. Šiaulių televizorių gamyklos sporto salė (autorius arch. A.Dineika). "Persmulkinta" plyšių-angų sienoje eilė monumentalizuoja šį nedidelį, aklinų plokštumų tūrį. Mastelio išraiškos transformavimo pavyzdys

jekto architektūrinę išraišką reikėtų traktuoti tendencingai, (atsižvelgiant į vietos kontekstą) su tam tikra išraiškos priemonių, architektūrinio mastelio išraiškos transformacija, apskaičiuota pageidautinai aplinkos integruoto suvokimo išraiškai konkrečioje zonoje iš konkrečių stebėjimo taškų.

Daugiasluoksnės kompozicijos suvokimas ERDVĖJE architektūrinio mastelio išraiškos lygyje leidžia aplinkos objektams suteikti ansambliškumo bruožų, realiau kurti suvokimo NATŪROJE scenarijų.

Literatūra

P.A.Динейка.Трансформация выражения масштаба архитектурной среды. Вильнюс, 1988. Деп. в ЛИТНИИНТИ, N 2142.

Įteikta 1996 05 25

INTEGRATED SCALE OF ARCHITECTURAL ENVIRONMENT AND TRANSFORMATION OF ITS EXPRESSION

R.A.Dineika

Summary

Relationship of new structural objects with the existing ones is an urgent problem in Lithuanian cities and towns, especially in old town zones. In this respect an analysis of the effect of architecture and of its perception is of significance. In this article the above problems are analized making the importance of architectural scale, as a composition cathegory, more absolute. A theoretical approach has been established that elements of a completely different architectural scale may produce an expression of an integrated architectural scale. This is represented by a complex scale which reveals itself when elements of varying scales, their group combinations are joined into an organically integral composition. Conscious or intuitive creation of an expression of a complex (integrated) architectural scale provides for a strong and sharp composition.

By expanding the range of scale expression an entire urbanized zone can be perceived as a composition of different scale elements, i. e. buildings, arranged in space! The following approach to an integrated (complex) architectural scale of environment is declared: from certain observation points the whole environmental complex can reveal itself owing to the phenomenon of the formation of an integrated architectural scale of environment.

Environmental perception is determined by relationship among different frames of an architectural composition. This relationship, as a rule, is of greater importance than a local architectural expression of separate objects. Therefore, in designing a new structural object, its architectural expression should be considered with a certain transformation of the very means of expression and the expression of architectural scale, with a transformation calculated for a desired perceptional expression in a specific zone from concrete abservation points.

RAIMUNDAS ARNAS DINEIKA

Professor, Building Architecture department, Vilnius Gediminas Technical University, 11 Saulėtekio Ave, 2040 Vilnius, Lithuania.

Graduate of Kaunas Polytechnic Institute with the First degree in Architecture, 1952. Assoc Prof (1976), Prof (1993), Building Architecture department, Vilnius Civil Engineering Institute (now Vilnius Gediminas Technical University). Author of the projects: "Centre, hostels, canteen, bath-house, kindergarten of Byčiai settlement" (Kupiškis distr.), 1984-85. "Psychoneurophatologic boarding house for 400 persons in Apytalaukis" (Kėdainiai distr.), 1990. "School boarding house for 200 children in Apytalaukis", 1991- 92. Author of some architectural publications. Research interests: architectural scale and aspects of its expression transformation, architectural forms system in building of cast-in-situ structures, spatial systems of thin-wall structures.
